

Ecsedi Báthory István valóban a reformált vallás egyik legjelentősebb magyarországi patrónusának számított, és bár a reformáció tanai már felmenőit is megérintették, tanulmányomban elsősorban rá szeretném helyezni a hangsúlyt. Hisz bármennyire közismert személyisége is a hosszú török háborúnak ecsedi Báthory István, az életművét, valódi hatását igen kevésbé ismerjük. A református főúr ecsedi udvarának elemzése olyan feladat, amely a koraújkori Magyar Királyság és Erdély történetében nagyon fontos felső-magyarországi térség XVI. század végi társadalmának feltérképezésében is segít. Az ecsedi udvar társadalomtörténete, Báthory István szervitori körének, földesúri familiájának rétegződése a koraújkori magyar rendiségnek sajátos modelljét mutatja. A kutatás jelentőségét alátámasztja, hogy míg az erdélyi fejedelmi udvarokra vonatkozóan sokszínű alap kutatások állnak rendelkezésre, addig a kortárs magyarországi főúri familiákról jószerével nagy pozitívista adattárakból tudunk csak tájékozódni. A család utolsó tagjának, ecsedi Báthory Istvánnak európai színvonalú összeköttetései már eddig is felkeltették számos tudományág érdeklődését, a problémához én az ecsedi udvaron keresztül szeretnék hozzászólni.

Ahogy azt Baráth Béla Levente a térség reformációjával kapcsolatos alapvető tanulmányában megfogalmazta: *„a felső-magyarországi térségben már az 1520-as évek végén működtek olyan klerikusok, akik öntudatos követői voltak a lutheri reformációnak (...) azonban Szapolyai János, Habsburg Ferdinánd és a gyulafehérvári püspök részéről is kezdettől fogva megnyilvánuló ellenállás miatt (...) az egyházi élet átalakítása nehezen lett volna elképzelhető befolyásos főúri támogatók nélkül.”*¹

A reformáció első helyi patrónusai közül kiemelkedett Kraszna és Közép-Szolnok vármegye főispánja, bélteki Drágffy Gáspár. Személye tanulmányom szempontjából azért igazán érdekes, mert felesége az a somlyai Báthory Anna volt, aki Drágffy halála után ecsedi Báthory Györggyel kelt egybe. A reformált vallás patronálásának hagyománya így szilárdulhatott meg az ecsedi Báthory családban, hisz az özvegy somlyai Báthory Anna is a reformáció híve volt, birtokára reformált lelkészeket gyűjtött, és az Erdődön felállított tanodát is ebben a szellemben vezette.² Az 1545-ben összehívott első erdődi zsinat pedig - Drágffy váratlan halála miatt - az özvegy védnöksége mellett került megrendezésre. Báthory Anna

¹ BARÁTH, 2008.

² DÁM, 1986. 78.

hitbuzgósága nagy hatással volt fiára, Istvánra is, aki végrendeletében csodálattal emlékezett vissza édesanyjára, aki őt az igaz vallásban felnevelte.

Ecsedi Báthory Györgytől a somlyói Báthory Annával 1550-ben megkötött házassága illetve vagyoni helyzete és politikai befolyása okán a reformációt támogató birtokosok elvárták, hogy mint a térség leggazdagabb birtokosa vállalja fel a lutheránus egyház támogatását.³ Ennek az elvárásnak minden bizonnyal eleget is tett, hiszen a magyar ajkú lakosság körében létrejövő első protestáns egyházszervezet kiépítésével foglalatoskodó zsinatok – mindenekelőtt az 1554-es óvári és az 1555-ös II. erdői - végzései sorra őt nevezték meg patrónusukként.⁴

A reformáció illetve a református egyház patronálásának hagyománya tehát somlyai Báthory Annával, Báthory István édesanyjával került be az ecsedi Báthory családba. Szüleivel ellentétben azonban ecsedi Báthory István már fiatalkorában elkötelezte magát Kálvin és Bèze dogmái mellett, határozott fellépésének köszönhetően pedig a Szabolcs-Szatmár megyei kistérségben a reformáció jelentős támogatást nyert.⁵ Az országbíró hitbéli meggyőződését a templomok külsőségeit tekintve is érvényre juttatta: eltávolította az orgonákat és szentképeket: „*Fa kepeket es semmi kepeket templomogba be ne hozzanak, be hozni se engegienek*”.⁶ Makacs ragaszkodását vallása dogmáihoz kifejezi az is, hogy leveleit az ónaptár szerint dátumozta.⁷

Ecsedi Báthory István felekezeti elkötelezettségét vizsgálva nem lehet szó nélkül hagyni a jezsuitákhoz fűződő kapcsolatát. A jezsuiták 1580-as évektől egyre inkább terjedő missziós tevékenysége Báthory birtokait is elérte, aki köztudottan nem tűrte meg a katolikusokat az ő fennhatósága alá tartozó területeken.⁸ Báthoryt különösképp bosszanthatta, hogy a rendkívül jól szervezett szerzetesrend egy képviselője megpróbálkozott az ő megtérítésével is az egyik pozsonyi országgyűlés alkalmával.⁹

Összegzésképp az országbíró és a jezsuiták viszonyára álljon itt egy igen kifejező részlet a főúr meditációiból:

³ BARÁTH, 2008.

⁴ BARÁTH, 2008.

⁵ BUCSAY, 1985. 39.

⁶ VADÁSZ, 2002. 79.

⁷ Példa erre a Pálffy Miklósnak 1600. január 9-én írt levél. Lelőhelye: Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy: A 1. L 3. F 3. Nr.n.

⁸ VADÁSZ, 2002. 79.

⁹ BALÁZS, 1997. 2-3.

„El almelkodom chiak en Jehova Jesus Christusom ammitt uelönk erdemetlen bünös
Aniazenteghazadall chelekezel:
Kik pokolra uolnank inkabb meltok hoga sem irgalmassagodra, ha az te örökeualo
iouoltodboll nem chelekednel”¹⁰

Nem a jezsuiták voltak az egyetlenek, akik térítési tevékenységet folytattak ecsedi Báthory István birtokain. Szabó András hívta fel a figyelmet arra,¹¹ hogy Tasnádon feltételezhetjük a szentháromság-tagadók térítési szándékát, hiszen 1577-ben Basilius István volt itt a prédikátor.¹² Báthory István mérhetetlen ellenszenvvel viseltetett az ariánusok iránt, aminek meditációiban és végrendeletében is hangot adott: „Arrianust iozagomba nem tudok, de ha lenne, mint az ebet es merget, jozagomba ne tarchiak.”¹³

Az országbíró olyan meggyőződéses kálvinista volt, hogy még a lutheránus lelkészeket is kiűzte a birtokairól. Ez a rendelkezés pedig teljességgel ellentmond annak a feltevésnek, hogy a tiszántúli nagyúr ecsedi udvarának interkonfesszionális jellege lett volna.¹⁴

Ecsedi Báthory István humanista udvara elválaszthatatlan volt a felső-magyarországi közeg református identitástudatával, így az ecsedi központ irodalmi atmoszférájának kialakításában meghatározó szerephez jutottak az országbíró udvari prédikátorai is. Az udvartörténet-kutatásnak Magyarországon egy kevésbé feltárt vonala a protestáns udvari papságé. A főúri udvarokban szolgálatot teljesítő papok származásának, munkásságának, kapcsolatrendszerének és karrierlehetőségeinek vizsgálata azonban – főképpen a vallásukat mélyen megélő és egyházuk iránt elkötelezett földesurak famíliáinak esetében – korántsem elhanyagolható jelentőségű feladat. Különösen igaz ez Báthory Istvánra, akinek református udvari lelkészei nem csupán az ecsedi központ fényét emelték, de nagy szerepet játszottak a reformáció térségbeli előretörésében is. A vonatkozó források – elsősorban az országbíró végrendelete és levelei – valamint a szakirodalom alapján egyértelműen beazonosítható az ecsedi udvar minden első papja az 1594 és 1607 közötti időszakban.

Czeplédi Ferenc 1594 és 1597 között szolgált Báthory István udvarában, ismeretségük azonban régebbre datálható, hiszen Czeplédi Varannón volt lelkész Báthory ifjúkorában,

¹⁰ Meditációk 70.

¹¹ SZABÓ, 1985. 4-5.

¹² VADÁSZ, 2002. 80.

¹³ VADÁSZ, 2002. 80.

¹⁴ VADÁSZ, 2002. 79.

mikor az a Varannó melletti Csicsva várában nevelkedett.¹⁵ Az 1603-ban kelt testamentum szerint Czeglédi halála után jelentős könyvtár maradt az ecsedi egyházban, amelyet Báthory István is igyekezett gazdagítani később, így ide kerültek saját kézíratos munkái is.¹⁶ Czeglédi kapcsolatait a térség vezető református lelkészeivel jól mutatja, hogy apósa az a Kopácsi István volt, aki részt vett az ecsedi Báthory István édesanyja, somlyói Báthory Anna védnöksége alatt megtartott 1545-ös erdődi zsinaton, majd a zempléni egyházmegye esperesi hivatalát is viselte.¹⁷ Czeglédi maga is működött zempléni esperesként valamint olaszliszkai és sárospataki lelkészként, később pedig a sárospataki iskola rektoraként dolgozott.¹⁸ Így, mikor ecsedi Báthory István őt nevezte ki ecsedi prédikátornak, Fegyverneki Izsák nem győzte magasztalni a nagyságos úr választását, hogy egy olyan „*jeles képzettségű, feddhetetlen életű, érett ítéletű, nagy bölcsességű és több más kiválósággal ellátott teológust*”, mint Czeglédi bízott meg a feladat ellátásával.¹⁹

Czeglédi Ferencet követően a wittenbergi tanulmányaiból hazatérő²⁰ Szegedi Király János lett az udvari prédikátor Ecseden. Működését hozzávetőlegesen 1597 és 1599 közé tehetjük.²¹

Szegedi Király Jánost Monai János követte az udvari papok sorában, ő 1599 szeptembere és 1603 márciusa között viselte ezt a tisztséget. Elődeihez hasonlóan kortársai művelt lelkészként ismerték, és csakúgy, mint Szegedi Király János, ő is a wittenbergi egyetem diákja volt.²² Vállalt lelkészséget Tasnádon,²³ pályafutásának csúcsa azonban kétségkívül az volt, mikor Érdengelengen 1603 februárjában a közzsínat megválasztotta a tiszántúli református egyházkerület püspökének. Működésével kapcsolatban nagyok voltak az elvárások, amiknek azonban nem tudott megfelelni, hiszen kinevezése után alig egy hónappal elhunyt.²⁴ Ecsedi Báthory István katolikusokkal szemben érzett ellenszenvéhez adalékokat szolgáltat Monai 1599 őszén kelt az országbírónak címzett levele.²⁵ Ebben a misszilisében a Tasnádon tartózkodó prédikátor az országbíró „pápista módon való temetkezéséről” korábban már feltett kérdéseire válaszolt – e sorok tehát újabb bizonyítékai annak, hogy Báthory

¹⁵ ZOVÁNYI, 1918. 214.

¹⁶ RMKT 578.

¹⁷ ZOVÁNYI, 1977b 336.

¹⁸ ZOVÁNYI, 1977a 67. és 365.

¹⁹ Fegyverneki szavait idézi: ZOVÁNYI, 1918. 214., jelezve, hogy Fegyverneki szavait, illetve a dátumozást illetően felmerülnek kétségek.

²⁰ A Wittenbergben folytatott tanulmányokra lásd: SZABÓ, 1941. 110.

²¹ SZABÓ, 1990. 258.

²² SZABÓ, 1941. 66.

²³ ZSINKA, 1927. 155.

²⁴ ZOVÁNYI – NAGY, 1939. 25.

²⁵ Zichy fasc. 509. nr. 194 Közzéteszi: SZABÓ, 1990.

menyire ragaszkodott vallása dogmáihoz. Arról, hogy Monaival értekezhetett a hit és a Biblia elméletibb kérdéseiről is, a Münster-féle Bibliába Báthory által beleírt marginális szövegrészlet tanúskodik.²⁶

„Az idő pedig mellyben uralkodék Dávid Izraelben, negyven esztendő tészen. Hebronban uralkodék hét esztendeig, Jeruzsálemben pedig uralkodék harminchárom esztendeig. 80 esztendős uolt Dávid hog meg holt noha az zegeni Monai Ianos uram echedi prédikátorom 75 esztendősnek mongia uala Dávidott C. S. B. manu propria”²⁷

Monai Jánost szolgálati ideje alatt Óvári Sidó Mihály²⁸ segítette másodpapként.²⁹ A korszakban szinte már magától értetődővé vált, hogy Ecseden csak külföldi egyetemet megjárta lelkész viselhet bármilyen hivatalt, így Óvári is – 1596-tól kezdődően – Wittenbergben folytatatta tanulmányait.³⁰

Báthory udvari papjai közül a legnagyobb karriert kétségtelenül Hodászi Pap Lukács futotta be.³¹ Hodászi tanulmányait Nagyváradon kezdte meg, hogy aztán külföldön, előbb Wittenbergben, majd pedig Heidelbergben folytassa.³² Külföldi tartózkodása után hazatérve 1585-től 1595-ig először káplánként szolgált Ecseden. Ezt követően, 1595-től 1603-ig debreceni lelkészként működött, így jóformán pályafutása egésze egy kisebb térséghez kötődött, ahogy a korszakban ez igen jellemzővé vált a lelkészek körében.³³ 1603-ban aztán visszatért Ecsedre, hogy egészen 1607-ig már első papként lehessen jelen Báthory István udvarában. A mindenkori ecsedi udvari papok, de különösen Hodászi tekintélyét jelzi, hogy az országbíró környezetéből Pethő István titkár mellett ő volt az, akihez Bocskai azzal a kéréssel fordult, hogy győzze meg urát a felkelés támogatásáról.³⁴ Ez annyit jelent, hogy maga Bocskai is úgy vélte, hogy legnagyobb hatással a mélyen vallásos főúrra egy egyházi személy lehet.³⁵ A Bocskai-Hodászi levelezésnek három tétele ismert, melyeknek mindegyike

²⁶ Ez az 1546-ban Bázelen kiadott Münster-féle biblia egy példánya, mely megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatvány Tár gyűjteményében. Bővebben róla lásd: VADÁSZ, 2003.

²⁷ Ant. 1253. Közli: VADÁSZ, 2003.

²⁸ Óváriról ezen kívül igen kevés adat áll rendelkezésre. 1615-ben Nyírcsászáriban tűnik fel (ZSINKA, 1929.), majd 1627-ben Örösön, prédikátorként (BODNÁR, 2003. 613.).

²⁹ SZABÓ, 1990. 257.

³⁰ SZABÓ, 1941. 144.

³¹ Életéről bővebben lásd: ZOVÁNYI, 1977b. 258.

³² ZOVÁNYI, 1977b. 258.

³³ PÉTER, 1995. 224.

³⁴ BENDA, 1992. 116-118. A címzett Vadas Lukácsként szerepel, feltehetően félreolvasásból adódóan.

³⁵ VADÁSZ, 2005. 158.

azt sugallja, Bocskai mindent megtett azért, hogy meggyőze Báthoryt; illetve azt is, hogy az ecsedi várúr prédikátora – sok más Báthory-szervitorhoz hasonlóan – hajlott az árpártolásra.

Hodászt 1604-ben a csengeri zsinaton – okkal feltételezhetjük, hogy épp ecsedi Báthory István befolyásának köszönhetően – megválasztották a tiszántúli református egyházkerület püspökének.³⁶ 1609-ben pedig II. Mátyás nemesi címet adományozott neki, nejének, Fabó Margitnak, illetve András és Mihály nevű fiaiknak is.³⁷

Hodászi mellett az a Czeglédi János volt Ecsed káplánja, akit Báthory István unokaöccse és gyámfia, Báthory Gábor nevelőjévé is megtett. Czeglédi János Hodászi távozta után 1607-től első pap, majd pedig rövidesen esperes is lett. Czeglédi Báthory udvartartásának egyik legműveltebb képviselőjének számított, jogi, teológiai, bölcséleti és orvosi tudományokban is jártas volt, a wittenbergi és heidelbergi egyetemek mellett még Padovában is folytatott tanulmányokat.³⁸ Ecsedi Báthory István révén Czeglédi az északkelet-magyarországi főurak igen kedvelt orvosa lett, erről tanúskodik az a négy fennmaradt levele is, melyben orvosi tanácsokkal látja el Nyáry Pálné Várday Katát.³⁹ Czeglédi életének egyik legkülönlegesebb fejezete a Bocskai seregében való prédikátori szolgálat lehetett. Bornemisza Váczi Menyhárt erre így emlékezett vissza:

*„Ket predjatora nekie vála,
Alj vincj Peter es Cegledj János vala,
Kiküel az vr Jstent dicirik vala,
Kicin es nagj Istent szolgálak vala”*⁴⁰

Ugyanakkor Czeglédi János volt az az ember is, akinek későbbi működése kapcsán talán a leginkább látható az ecsedi familiárisi kör továbbélése Báthory István halála után. Hiszen Czeglédi azon túl, hogy a bizalmas szervitor, Vetéssy László végrendeletében is megjelent, az általa nevelt Báthory Gábor udvartartásának is tagja lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a korábbi ecsedi káplán 1608. szeptember 18-án és 1609. április 27-én is – az akkor már erdélyi fejedelem – Báthory Gábor kíséretének tagja volt Kolozsváron.⁴¹

³⁶ ZOVÁNYI – NAGY, 1939. 25.

³⁷ ZOVÁNYI, 1977. 258.

³⁸ HELTAI, 1982. 268.

³⁹ Közzéteszi: KOVÁCS – KULCSÁR, 1967.

⁴⁰ KULCSÁR – KOVÁCS, 1967. 237.

⁴¹ JENEY-TÓTH, 2008. Keserű Bálint szerint Czeglédi még Bethlen István prédikátora is volt Ecseden. KESERŰ, 1966. 5.

Báthory Istvánról, a humanista főúrról lehetetlen úgy beszélni, hogy ne említsük meg mecénási szerepét is. Báthorynak ez a tevékenysége familiárisi körét vizsgálva sem elhanyagolható szempont, hiszen – amint azt láthattuk a Tatay-árvák esetében is – az ecsedi udvar biztos háttérrel jelentett a tanulni kívánó, protestáns ifjak számára. Így, ha a Báthory által pártolt diákok nem is éltek az országbíró közvetlen környezetében, mégis szellemi teljesítményükkel és kálvinista meggyőződésükkel a tágabban értelmezett Báthory-família fontos tagjaivá válhattak.

Báthory bőkezű támogatója volt a debreceni és sárospataki református kollégiumoknak, illetve több ifjú külföldi tanulmányaihoz is hozzájárult anyagilag.⁴² Ebből is kitűnik, hogy mecénási tevékenysége nem választható el egyházszerzői munkásságától. Ezt támasztják alá Hodászi Lukács Báthory temetésén mondott gyászbeszédének következő sorai is:

„Igaz hűtű keresztyén úr vala, az hitnek ágai és czikkei felől, az szent írás szerint, igaz értelme és vallása vala. (...) Az Isten tisztességének is valóban szeretője vala, melyet megbiztosított ezekkel, mert minden esztendőben tanuló ifjakat nagy költséggel bocsátott Németországba: mindenütt jószágában keresztyén prédikátorokat tartott.”⁴³

Kiemelendő a Báthory István által Szepsiben alapított iskola is, melynek diákjai közül sokan németalföldi egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Többek neve fennmaradt az utókor számára, hisz írók, lelkészek, vagy történetírók lettek, úgy mint, Szepsi Korocz György (később Bocskai írnoka), Szepsi Macer János, Szepsi Lányi Mihály, Szepsi Laczkó Máté, vagy Szepsi Csombor Márton.⁴⁴ E névsort áttekintve fontos kiemelni, hogy a Szepsi mezővárosából induló, később több külföldi egyetemen peregrináló diákok nevükben mindvégig megőrizték a Báthory által alapított schola emlékezetét. A patrónus iránt érzett háláról tanúskodnak Szepsi Laczkó Máté Báthory István halálakor írt szavai is:

„Ez Báthory Istvánt az Isten sokféle ajándékival látogatta volt. Az igaz reliogionak articulust fundamendum szerént jól tudta, bibliothecában igen gyönyörködött, költségével esztendőnként a religio propagálására és oltalmazására sokakat promoveált.”⁴⁵

⁴² RMKT 578.

⁴³ Hodászi gyászbeszédének részletét közlésezi: RMKT 576.

⁴⁴ SZABADI, 2008. 101.

⁴⁵ SZEPSI 64.

Az egyházát pártoló főúr egy másik fontos intézkedése a nyírbátori minorita templom és kolostor renoválásának elrendelése volt, mely kívánságát testamentumában rögzítette.⁴⁶

A szakirodalomban él egy közkeletű tévedés, mely szerint ecsedi Báthory István és neje, Homonnay Fruzsina voltak a vizsolyi Biblia kinyomtatásának legfőbb pártfogói.⁴⁷ Az igazság azonban az, hogy Vizsoly nem az ecsedi Báthoryak, hanem a Rákócziak birtokán feküdt, így a nagylelkű mecénás ebben az esetben valójában Rákóczi Zsigmond volt.⁴⁸

Mindazonáltal ecsedi Báthory István szerepe kora művelődésében így is megkérdőjelezhetetlen, amit hűen visszaadnak a nyírbátori síremlékén olvasható sorok is, melyek szerint a felső-magyarországi főúr egyszerre volt a haza atyja, az igaz hitű vallásnak legbuzgóbb védelmezője és a műzsák jótékony mecénása.⁴⁹

Jóllehet a Báthoryakról szóló visszaemlékezések sokszor durva, rideg emberekként ábrázolták a család szinte minden tagját, még legszigorúbb kritikusaik is beláttak, hogy az irodalomhoz illetve művészetekhez fűződő viszonyuk árnyalta ezt a negatív képet.⁵⁰ Különösen igaz ez ecsedi Báthory Istvánra, akit a mai napig a „zsoltáríró” országbíróként emleget a szakirodalom, és akinek humanizmusa és irodalmi tevékenysége elválaszthatatlan a reformációhoz fűződő kapcsolatától.

Ecsedi Báthory István azon reneszánsz főurak közé tartozott, aki mindig is vonzódott a humanista-manierista művészethez és azon kívül, hogy kiemelkedő mecénási tevékenységet folytatott, őt magát is a XVI–XVII. századi protestáns magyar irodalom egy jellegzetes képviselőjeként tarthatjuk számon. Az országbíró minden hátrahagyott leveléből, meditációiból, de még végrendeletéből is kirajzolódik a főúr páratlan műveltsége, mély vallásossága és hazafiassága.⁵¹ Első műveit igen korán, 24 éves kora körül kezdte el írni, és bár a szellemi mozgalmak egész életében foglalkoztatták, református főúri udvara a közélettől való visszavonulása után vált igazán fényűző humanista központtá.⁵²

Végrendelete tanúsága szerint Báthory István termékeny szerző volt, művei közül a Szentháromságról szóló traktátus illetve a meditációk, azaz zsoltáros foházkodás-sorozatok

⁴⁶ VADÁSZ, 2002. 33.

⁴⁷ L. RMKT 578., SZABADI, 2008. 100. illetve JENEI, 1967. 106.

⁴⁸ SZABÓ, 1980. 233.

⁴⁹ SZABADI, 2008. 98.

⁵⁰ JENEI, 1967. 104.

⁵¹ A haza, a patria és a nemzeti öntudat eszmétörténeti kérdéskörének hatalmas szakirodalmát e tanulmány keretei nem foghatják át. Néhány alapvető írás korszakunkkal kapcsolatban: Benda 1937, R. Várkonyi 1978, ŐZE 2006, SZŰCS, 1984.

⁵² MAKKAI – SZÁSZ, 1988. 773.

maradtak ránk, és ezek is csak töredékesen. Ezek az alkotások először 1984-ben jelentek meg, Balázs Mihály gondozásában.

Báthory István „Meditációk” című munkájának műfaji besorolása számos kérdést vet fel az irodalomtörténészek körében. Toldy Ferenctől kezdve a korántsem helytálló „zsoltárok” kifejezés vált közkeletűvé, így vonulhatott be Báthory István is „zsoltáríróként” a köztudatba.⁵³ Habár a műfaji hovatartozásról szóló viták még nem csitultak el, ezek az egész magyar irodalomban páratlannak számító foháskódások⁵⁴ Erdei Klára hipotézise nyomán nevezhetők meditációknak.⁵⁵ Ezen elmélet szerint Báthory munkája rokonságot mutat a francia kálvinista írók – kiváltképp Théodore de Bèze – komor hangvételű meditációival, és azokhoz igen közel került egy hosszú modellfejlődés során. Vagyis az egész, hosszú éveken át szerkesztett szöveg többfázisú rétegekre bontható, és a végén érkezik el oda, ahol már egyértelműen meditációknak lehet nevezni.⁵⁶

Báthory István művét 25 éven át írta és javígtatta, ő maga így nyilatkozott erről: *„keztem vala írni ezt az könyvecskét varannai házamnál ... de Ecsed várában újobban írtam, az mennyire lehetett corrigáltam is ... azután ismeg újobban írván corrigáltam...”*⁵⁷

Báthory legnagyobb eszményképe a genfi reformáció két nagy alakja, Kálvin és Bèze voltak, akiket dogmatikai és kegyességei példaként is említett az országbíró.⁵⁸ Ennek megfelelően a meditációkban az imádságos részletek mellett bűnbánó, önvizsgáló sorok is megjelennek.⁵⁹ Ennél is értékesebbek azonban a kézirat azon bekezdései, melyek családja, hazája és egyháza történetéről számolnak be. Ily módon értesülhetünk Szepsi elpusztításáról, Belgiojoso nála tett látogatásáról, Bocskairól és hajdúiról, de az 1599-es bénulásból való csodálatos felépüléséről is.⁶⁰ Ecsedi Báthory István irodalmi hagyatékáról végrendeletében tájékoztatta az utókort, és ugyanitt példaértékű szerénységgel, odaadó vallásossággal nyilatkozott írásairól: *„mert én ha csak szalmát vihetek az úr házába is, az én uramnak Istenemnek dicséretire cselekszem.”*⁶¹

Az országbíró művei mellett személyiségének és életművének megismeréséhez adalékokat szolgáltat még az 1546-ban megjelent, Münster-féle biblia Báthory tulajdonában

⁵³ NAGY, 1972. 111.

⁵⁴ Itt megemlíthető II. Rákóczi Ferenc, akinek fohászai és meditációi is jelentek meg.

⁵⁵ Meditációk 301.

⁵⁶ ERDEI, 1982. 626.

⁵⁷ Meditációk 157.

⁵⁸ VADÁSZ, 2002. 79.

⁵⁹ ERDEI, 1980. 65.

⁶⁰ ERDEI, 1980. 66.

⁶¹ RMKT 578.

levő kötetébe beleírt marginális jegyzetanyag.⁶² Ezek a bejegyzések tematikailag meglehetősen változatosak. Előfordulnak köztük fohászos elmélkedő sorok, teológiai fejtegetések, ahogy „*az Erdély és a Partium aktuális politikai és társadalmi helyzetéért, valamint a nagynevű család fennmaradásáért aggódó, országos tisztet betöltő Báthory panaszkodó moralizálásai is.*”⁶³ A református egyház hittételeinek védelmezése mellett Báthory az Ó- és Újszövetség bizonyos részletei és az aktuálpolitikai események között párhuzamot vont, így például az 1599-ben Erdélybe betörő Vitéz Mihályt Saulként emlegette.⁶⁴ A margináliák a Biblia beható ismeretéről tesznek tanúbizonyságot, de megjegyzéseiben Báthory olyan klasszikus szerzőkre is utalt, mint Euripidész, Plautus vagy Seneca.⁶⁵ E jegyzetek azért sem elhanyagolható jelentőségűek, mert támpontot szolgáltathatnak ecsedi Báthory István meditációinak pontos műfaji besorolásához.⁶⁶

Irodalmi tevékenysége mellett Báthory István igyekezett kora meghatározó gondolkodóit, a humanista műveltség hordozóit maga köré gyűjteni, ezzel európai színvonalú református főúri udvart létrehozva Ecseden.⁶⁷ Ezt az udvart szokás az újsztoikus életesmény megvalósításaként emlegetni, ám nem sok minden utal ennek az irányzatnak a megjelenésére Ecseden, a sztoicizmus inkább Báthory István műveinek lemondó hangnemében lelhető fel.⁶⁸ Az országbíró tagja volt – bizonyos szerzők szerint csak olvasóként⁶⁹ – annak a nemesi körnek, melyben Balassi Bálint élete utolsó éveiben élt és alkotott. Ennek a társaságnak, „Pallas ivadékainak” tagjai voltak Rimay János, Istvánffy Miklós, Forgách Mihály, Révay Péter, Kátay Mihály, Szokoly Miklós, Battyhány Ferenc, Darholcz Kristóf, Melith István és Darholcz udvari prédikátora, Tolnai Balog János is.⁷⁰ Hogy ez a tudós kör mennyire fontos volt az országbíró számára, mutatja az is, hogy Báthory versein felismerhető Balassi hatása, mi több a „Füves kertecskét” is könyvtárában őrizte, és vallásos reflexióit is belejegyezte.⁷¹ Irodalmi kapcsolatai közül azonban a legfontosabbnak és legtartósabbnak Rimay Jánoshoz fűződő barátsága bizonyult. Rimay egy időben Báthory szolgálatában állt, valószínűleg a titkára lehetett, és versei alapján azt állíthatjuk, hogy ott volt az országbíró mellett az 1593-as

⁶² SZABADI, 2008. 100.

⁶³ VADÁSZ, 2003. 214.

⁶⁴ VADÁSZ, 2003. 216.

⁶⁵ VADÁSZ, 2003. 216.

⁶⁶ VADÁSZ, 2003. 213.

⁶⁷ MAKKAI- SZÁSZ, 1988. 773.

⁶⁸ KESERŰ, 1966. 8.

⁶⁹ NEMESKÜRTY, 2004. 209.

⁷⁰ KLANICZAY, 1997. 250.

⁷¹ RMKT 577.

felvidéki hadjáraton is.⁷² A szolgálat idejének meghatározásában segítségünkre lehet egy 1587-ben kelt levél, mely posztóvásárlással kapcsolatos utasításokat ad Rimaynak, de sokat elárul a befejezése: „*Isten hozzád filii, propera ad patrem.*”⁷³ Rimay és Báthory kapcsolata irodalmi műveikben is kimutatható. Koruk válságtüneteit hasonlóképpen éltek meg, de amíg az országbíró azokat személyes ügyként élte meg, és önmarcangoló vádaskodással próbálta feloldani, addig Rimay János egy közösség nevében nyilatkozott róluk.⁷⁴ Az Ecseden töltött évek alatt Rimay olvasta Báthory meditációit, és azok az országbíró szellemiségére amúgy is fogékony költőre nagy hatással voltak. Nem csoda hát, hogy Báthory is csatlakozott Rimay mestereinek sorába, Lipsius és Balassi Bálint mellé.⁷⁵

Hogy ecsedi Báthory István számára milyen nagy jelentőséggel bírt református vallása, azt gyámfiához, Báthory Gáborhoz fűződő viszonya alapján érthetjük meg igazán. Az országbíró ifjú somlyai Báthory István, Kraszna vármegyei főispán 1601-ben történt halálát követően magához vette annak árván maradt gyermekei közül a Bebek Zsuzsannától származó Gábort és Annát. Minthogy ecsedi Báthory István házassága Homonnai Drugeth Fruzsínával gyermektelen maradt, a testvérpár, de kiváltképp Gábor nevelése élete egyik legfontosabb feladatává vált. Az ecsedi várban töltött évek alatt az addig katolikusnak nevelt Gábor és Anna a gyámapa legnagyobb örömeire véglegesen áttértek a református vallásra. E kérdés annyira fontos volt Báthory István számára – aki unokaöccsében életművének potenciális folytatóját, a kálvini egyház védelmezőjét látta –, hogy átok súlya alatt arra kötelezte Gábort, hogy a birtokokról ne csak a katolikusokat, de a másfajta „eretnekeket”, a lutheránusokat vagy az unitáriusokat is üldözze el. Igen beszédesek azok a sorok is, melyeket az országbíró végrendeletében intézett gyámfiához:

„*Gábor! ím látod, hogy Isten után én tenéked atyád helyett atyád akarok lenni. Meglássad, jól meggondoljad, hogy én te rajtad nem kaptam semmiért, hanem láttam árvaságodat húgoddal Annával egyetemben. Látom azt is, az mi nemzetünket az mi Istenünk bűneinkért, kiváltképen az én ágamat elfogyatá. (...) Ez vagyon csak hátra, hogy főképen én te rajtad kaptam ez okáért, hogy legelőször az teljes szentháromság egy bizony Istennek dicséretire, és az ő keresztyéninek épületekre, anyaszentegyházának javára succedáljon az én nemzetségemből (én magtalan maradván) ki az Istent szolgálja. És mind az én tőlem elmaratt*

⁷² RMKT 577.

⁷³ KOMLOVSZKY, 1986. 29.

⁷⁴ KOMLOVSZKY, 1986. 29.

⁷⁵ KOMLOVSZKY, 1986. 33.

jóságban, s mind egyebütt, az hová elérkezhetel, szolgálj; szolgálj életeddel, haláloddal, véred kiontásával az Istennek, keresztyén anyaszentegyháznak, nem csak pogány ellen, hanem főképen pápa és az ő tagjai ellen és minden Istentelen, hitetlen eretnekek ellen.”⁷⁶

Habár ecsedi Báthory István elsősorban vallási ihletésű művei és a reformációt pártoló mecénási tevékenysége okán vált ismert és elismert személyiséggé, felekezeti meggyőződése több ellenséget is szerzett számára. A nyakas református főurat a katolikus és királpárti történetírók – mind a kortársak, mind pedig a későbbiek – igyekeztek rossz fényben feltüntetni. Istvánffy Miklós nem bocsátotta meg Báthorynak, hogy az utolsó pillanatban átállt Bocskai oldalára, az országbírót bosszúvággal vádolta, mely a „nemes és felette régi” nemzet szülöttjét eltérítette a tisztesség útjáról.⁷⁷ Péterffy Károly jezsuita egyházi író pedig egyenesen a Báthory család „szégyenének” bélyegezte ecsedi Báthory Istvánt.⁷⁸

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

Zichy MNL OL P 707 Zichy család Zsélyi Levéltára (1527-1946)
Levelezés

Slovensky Narodny Archiv, Archiv rodu Pálffy

Országos Széchényi Könyvtár – Régi Nyomtatványok Tára

Báthory biblia Ant. 1253.

Kiadott források és szakirodalom

⁷⁶ VADÁSZ, 2002. 91.

⁷⁷ BENITS, 2009. 451.

⁷⁸ RMKT 578.

- BALÁZS, 1997. BALÁZS Mihály: Ecsedi Báthory István és a jezsuiták. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. (Adattár 35.) Szeged, 1997. 1 – 11.
- BARÁTH, 2008 BARÁTH Béla Levente: Adalékok az Ecsedi Báthoriak 16. századi patrónusi tevékenységéhez és Nyírbátor reformációjához, Egyháztörténeti Szemle, 2008, 2. sz. 26 – 52.
- BENDA 1937 BENDA Kálmán: A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században. Budapest, 1937.
- BENDA, 1992. BENDA Kálmán, szerk.: Bocskai István: Levelek. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest-Bukarest, 1992.
- BENITS, 2009. BENITS Péter, kiad.: Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt története Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. Balassi Kiadó, Budapest, 2009.
- BODNÁR, 2003. BODNÁR Tamás: Borsod megyei prédikátorok az 1576-1652 közötti tizedjegyzékek alapján. In.: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XLII. (2003) Szerk.: Veres László – Viga Gyula. 597 – 622.
- BUCSAY, 1985 BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Gondolat, Budapest, 1985.
- DÁM, 1986. DÁM László: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthory család történetéhez. Folia historica et ethnographica. Báthory István Múzeum és Baráti Köre. Nyírbátor, 1986.
- ERDEI, 1980. ERDEI Klára: Ecsedi Báthory István meditációi és európai hátterük. Irodalomtörténeti Közlemények 1980. 1. sz. 55 – 69.
- ERDEI, 1982. ERDEI Klára: Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában. Irodalomtörténeti Közlemények 1982. 5-6. sz. 620 – 626.
- HELTAI, 1982. HELTAI János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. Budapest, 1982. 243 – 348.
- JENEI, 1967. JENEI Ferenc: Az ecsedi Báthoriakról. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, 1967. 10. sz. 103 – 107.
- JENEY-TÓTH, 2008. JENEY-TÓTH Annamária: Udvari papok és lelkészek valamint a püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605-1649). Egyháztörténeti Szemle, 2008. 4. sz. 61 – 72.
- KESERŰ, 1966. KESERŰ Bálint: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. VI. Szeged, 1966. 3 – 21.
- KLANICZAY, 1997. KLANICZAY Tibor: A magyar későreneszánsz problémái (stoicizmus és manierizmus), in. uő.: Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997. 241 – 270.

- KOMLOVSZKI, 1986. KOMLOVSZKI Tibor: Rimay költészete és Ecsedi Báthory István. In: Kovács Anna, szerk.: Hagyomány és ismeretközlés. Salgótarján, 1986. 26 – 35.
- KOVÁCS–KULCSÁR, 1967. KOVÁCS Sándor Iván – KULCSÁR Péter: Ceglédi S. János receptlevelei a XVII. század elejéről. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 42 (1967) 236–242.
- MAKKAI – SZÁSZ, 1988. MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán: Erdély története II. 1606-tól 1830-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- MEDITÁCIÓK. Erdei Klára – Keveházi Katalin: Ecsedi Báthory István meditációi. Adattár 8. MTA, Budapest – Szeged, 1984.
- NAGY, 1972. NAGY Barna: Tervezet Ecsedi Báthori István műveinek kiadására. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* XII. Szeged, 1972. 109 –119.
- NEMESKÜRTY, 2004. NEMESKÜRTY István: Balassi Bálint. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- ŐZE 2006 ŐZE Sándor: A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél. Budapest, 2006.
- PÉTER, 1995. PÉTER Katalin: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1995.
- R. VÁRKONYI 1978 R. VÁRKONYI Ágnes: A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején (1526–1711). In uő: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. Budapest, 1978. 323–392.
- RMKT KLANICZAY Tibor – Stoll Béla: Régi Magyar Költők Tára XVII. század 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.
- SZABADI, 2008. SZABADI István: Ecsedi Báthori István, a mecénás főúr. In: Dám László: A Báthoriak és Európa. Nyírbátor, 2008. 98 – 105.
- SZABÓ, 1941. SZABÓ Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Halle, 1941.
- SZABÓ, 1980. SZABÓ András: Tévedések és tévutak a Károlyi Gáspárral és a Vízolyi Bibliával foglalkozó szakirodalomban. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980. 233 – 242.
- SZABÓ, 1990. SZABÓ András: Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz. In: *Collectanea Tiburtiana Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1990.
- SZEPSI SZEPSI Laczkó Máté krónikája. In: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. III., Kolozsvár, 1858.
- SZÜCS, 1984 SZÜCS Jenő: Nemzet és történelem (tanulmányok). Budapest, 1984.
- VADÁSZ, 2003. VADÁSZ Veronika: Ecsedi Báthory István bibliájáról. In: Magyar Könyvszemle 2003. 2. sz. 211 – 218.

- VADÁSZ, 2005. VADÁSZ Veronika: Egy prédikátor levelei Bocskaihoz 1605 tavaszán. Aetas, 2005. 3.sz. 155 – 161.
- ZOVÁNYI – NAGY, 1939. ZOVÁNYI Jenő-ifj. – NAGY Károly: A tiszántúli református egyházkerület története I-II. Debrecen, 1939
- ZOVÁNYI, 1918. ZOVÁNYI Jenő: Czeglédi Ferencz életrajzi adatairól. In: Századok 1918. 208 –216.
- ZOVÁNYI, 1977a ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- ZOVÁNYI, 1977b ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.
- ZSINKA, 1927. ZSINKA Ferenc: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XI. Budapest, 1927
- ZSINKA,1929. ZSINKA Ferenc: Magyarországi protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. Budapest, 1929